

*Відгук отримано
20.09.2016р.
Голова редакції спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.116
докторка історичних наук,
професорка Драч О.С.*

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 26.133.116
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка
доктору історичних наук, професору
Драч Оксані Олександрівні

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата історичних наук, доцента
Пятницькової Ірини Володимирівни на
дисертаційну роботу
ЧАБАНА Ярослава Сергійовича
«Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах
м. Єлисаветгара(1876-1914 рр.)»

подане на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 – Гуманітарні науки
за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність дисертаційного дослідження

Проблема повсякденного життя робітників кінця XIX – початку XX ст. на сьогодні залишається малодослідженою в українській історіографії. За виключенням праці В. Кулікова присвяченій заводським і шахтарським поселенням Донбасу та Придніпров'я, дослідження у цьому напрямі мають фрагментарний характер та зосередженні на вивченні окремих аспектів робітничого щодення.

Регіональна оптика дослідження зумовлена відсутністю комплексних досліджень з історії робітництва як м. Єлисаветграда, так і Півдня України, де специфічні умови соціально-економічного розвитку накладали відбиток на формування робітництва як соціально-професійної групи, визначали їх соціально-демографічну характеристику, умови праці та побуту, світогляд.

Представлене на розгляд дослідження має важливе значення для властивого сучасній українській історіографії концептуального перегляду історії робітництва. Сформований за радянського часу пласт наукових досліджень був побудований на засадах класового підходу. Промислові робітники другої половини XIX – початку XX ст. у них поставали як цілком сформована, стала соціальна група з відповідним рівнем класового самоусвідомлення та високим ступенем політичної суб'єктності. Сучасна історіографія спростовує цю концептуальну рамку, артикулює питання соціальної, етнічної різноманітності робітників, піддає сумніву тезу щодо сформованого цілісного робітничого класу в часі індустріальної модернізації другої половини XIX – початку XX ст.

Привернення уваги до повсякденного життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда має потенціал для доповнення сучасного концептуального підходу щодо історії робітництва в Україні.

Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних).

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході автора до висвітлення повсякденного життя робітників Єлисаветграда останньої чверті XIX –

початку ХХ ст. На основі глибинного опрацювання великого комплексу історичних джерел у роботі подано соціально-демографічну характеристику робітників, висвітлено їх соціальні взаємодії, характерні риси повсякдення й дозвілля, властиві їм ментальні імперативи. Автором запропоновано виокремлення двох періодів у формуванні повсякдення робітників Єлисаветграда з властивими їм характерними рисами.

Оригінальність дослідження полягає у реконструкції просопографічного портрету промислового робітника Єлисаветграда у 1876–1913 рр.

Отримані результати дають можливість сформулювати цілісну уяву про життя робітників м. Єлисаветграда досліджуваного періоду у всій його багатомірності та різноманітності. Екстраполувати отримані під час дослідження висновки на розуміння загальних тенденцій історії робітничого руху в Україні.

Наукова значущість дослідження також визначається введенням до наукового обігу нових історичних джерел, зокрема матеріалів Музею заводу Ельворті.

Теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Результати дисертаційного дослідження мають важливе теоретичне значення для вивчення повсякдення робітників, локальної й соціальної історії. Фактографічний матеріал роботи та висновки відтворюють соціально-демографічну характеристику, картину життя та побуту робітників м. Єлисаветграда наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Формують уяву про специфіку розвитку соціально-професійної групи на Півдні України та розширюють накопичені знання про робітників України в цілому.

Визначені у роботі аспекти та напрямки аналізу повсякденності робітників можуть бути використані як моделі для дослідження цієї соціальної групи на рівні різних географій та часових проміжків. Результати дослідження суттєво розширяють знання про історію м. Єлисаветграда, Півдня України та доповняють соціальну історію останньої чверті ХІХ – на початку ХХ ст.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у можливості використання його результатів у подальших наукових дослідженнях, освітній діяльності, сфері публічної історії.

Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення та висновки, сформульовані у дисертації, відповідають поставленій меті та завданням. Вони мають відповідний рівень наукової обґрунтованості, що визначається масивом опрацьованої наукової літератури та джерел, обґрунтуванням застосованого методологічного інструментарію та належним рівнем апробації.

Висновки дисертаційного дослідження спираються на наукову літературу, ґрунтовну джерельну базу. Здобувачем опрацьовано великий масив опублікованих та неопублікованих джерел, які обґрунтовано розділено на шість груп. Перевагою дослідження є використання матеріалів архівних (ЦДІАК України, ЦДАГОУ, ДАКО, ДАКіро) музейних (ЦОКМ, музей заводу «Ельворті», галерея «Єлисаветград», м. Кропивницький), бібліотечних установ України (ІР НБУВ). Загальна кількість назв опрацьованих джерел становить 454. Обрана для дослідження джерельна база є релевантною та дозволяє на належному рівні вирішити поставлені наукові завдання.

Методологічні засади дисертаційної роботи ґрунтуються на принципах історизму, системності та наукової об'єктивності, використанні проблемно-хронологічного, історико-порівняльного методів наукового пізнання, дослідницьких

підходах властивих історії повсякденності та історії ментальності, що визначають загальну антропоцентричну оптику дослідження.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

У дисертації Я.С. Чабаном послідовно було розкрито визначені у вступі наукові завдання, що підпорядковані загальній меті. Здобувачем проаналізовано історіографічний доробок з проблеми, який автор за концептуальним підходом і загальним спрямуванням робіт розділив на праці імперського історіографічного періоду, радянської історіографії, сучасної західноєвропейської та української історіографії. Позитивною стороною дослідження є ретельний аналіз праць останньої групи, висвітлення основного змісту окремих досліджень. На основі глибокого опрацювання наукової літератури здобувачем був зроблений переконливий висновок про фрагментарність інформації щодо повсякдення робітників м. Єлисаветграда останньої чверті XIX – початку XX ст. в історіографії, обґрунтовано доцільність звернення до цієї теми.

Доречним є аналіз макросередовища, що визначало процес формування робітників як соціально-професійної групи, створювало умови їх повсякдення. Автор послідовно розкриває процес набуття Єлисаветградом значення локального індустріального осередку із розвиненою системою заводів аграрного машинобудування. Обґрунтованим є висновок про важливе значення у процесі розвитку промисловості регіону та збільшення кількості робітників обезземелення селян, що слугували соціальним джерелом формування робітництва. Підкреслено важливу роль іноземного капіталу у забезпеченні промислового розвитку краю та запровадження у робітниче середовище рис західноєвропейської виробничої культури.

На основі опрацювання великого масиву статистичних джерел було відтворено кількість, соціальну стратифікацію, етнічний склад промислового робітництва. Визначено, що найбільше концентрація робітників Єлисаветграда була закріплена за аграрним машинобудуванням та борошномельним виробництвом, що відповідало економічній спеціалізації міста. Здобувачу вдалося не лише відтворити етнічну характеристику робітників, а й простежити прямий зв'язок етнічного походження з професійною спеціалізацією. Перевагою роботи є визначення вікової характеристик робітників, дослідження рівня залучення до роботи на промислових підприємствах міста жінок та дітей. Попри професійну строкатість автор відтворює робітничу ієрархію, що корелювалась із оплатою праці.

На основі соціальної характеристики, автору вдалося відтворити характерні риси ментальності робітників, що визначалися амбівалентністю, поєднанням ментальних імперативів традиційного та індустріального суспільства.

Належним чином відтворено трудове повсякдення. Ця складова повсякденності робітників Єлисаветграда розкрита в аспектах стратегій працевлаштування, тривалості робочого дня та умов праці на підприємствах різної спеціалізації, специфіки професійної захворюваності, травматизму, організації медичного обслуговування та страхування промислових робітників. Автор розглядає визначені аспекти в динаміці, роблячи висновок про поліпшення організації та умов виробничого процесу між подіями революції 1905–1907 рр. та початком Першої світової війни. Характеризуючи трудову дисципліну, автор відходить від тривалий час усталеного розгляду системи штрафів, що діяли на підприємствах, як сваволі

власників підприємств, а розглядає їх під призмою нормування та запровадження трудової дисципліни.

Наявний в дисертації матеріал достатньою мірою висвітлює побутове повсякдення робітників. Цей аспект життя досліджуваної соціальної групи розкривається в аналізі купівельної спроможності робітників, що дає можливість сформулювати уяву про якість життя різних професійних груп робітництва м. Єлисаветграда. Доповнює загальну картину побутового повсякдення опис одягу який виконував функцію маркера соціального та професійного статусу. Для розуміння умов життя робітників важливим є відтворення житлових стратегій робітників, опис процесу формування робітничої слобідки.

Логічним та структурованим є матеріал присвячений розкриттю дозвілля та родинного життя робітників. Я.С. Чабан підрахував бюджет вільного часу робітників різних спеціалізацій, що дає можливість йому зробити висновок про його обмеженість, і використання переважно для відновлення фізичних сил. Зроблено аргументований висновок про домінування деструктивних форм проведення дозвілля, які супроводжувалися вживанням алкоголю.

У дослідженні було висвітлено демографічну поведінку робітників: ступінь шлюбності, середній вік укладання шлюбу, кількість дітей у робітничих родинах, що в цілому відповідало демографічній поведінці робітників досліджуваного періоду. Охарактеризовано життя дітей, яке мало типовий для того часу характер, і було обумовлено раннім віком залучення до праці.

Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях

Апробація результатів дисертаційного дослідження відповідає вимогам, що висуваються до кваліфікаційних робіт третього ступеня освіти. Робота пройшла апробацію на двох наукових конференціях. Наукові положення, узагальнення і висновки дисертації були висвітлені у шести фахових публікаціях та двох тезах наукових конференцій. Наукові статті здобувача висвітлюють окремі аспекти дисертаційного дослідження та не дублюють одна одну. Вони є самостійними, достатньо повними, спираються на ґрунтовну джерельну базу та методологічний інструментарій й дозволяють конкретизувати окремі аспекти повсякдення робітників м. Єлисаветграда останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст.

Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу

Дисертація Я.С. Чабана є самостійним, завершеним дослідженням. Вона має логічну структуру, що дозволяє послідовно розкрити визначені наукові завдання. Дисертаційне дослідження відповідає визначеним українським законодавством вимогам та складається з анотації (українською та англійською мовами), змісту, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (усього 562 назви). Важливим доповненням дослідження слугують додатки (67 додатків), у яких конкретизований статистичний матеріал, надано візуальний матеріал та довідникову інформацію. Загальний обсяг роботи – 359 сторінок, із них 223–основного тексту.

Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації

У дисертаційному дослідженні, наукових публікаціях Я. С. Чабана не виявлено ознак порушення академічної доброчесності. Усі випадки використання ідей, результатів, цитат інших авторів мають посилання на відповідні джерела й оформлені у належний спосіб.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

1) Одну із проаналізованих груп історіографії було визначено як «сучасну західноєвропейську та українську історіографію» (с. 25). Водночас у цій групі були проаналізовані праці переважно американських науковці Ч. Вінна, Г. Гоган, Р. Е. Зельніка та інших. Доречним видається окреслити цю групу робіт як «сучасну західну та українську історіографію».

2) Групу джерел «законодавчі та нормативно-правові акти загальноімперських інституцій та органів місцевого самоврядування» (с. 37) варто було розділити на дві окремі групи. Оскільки законодавчі та нормативно-правові акти загальноімперського характеру демонструють політику Російської імперії в питаннях робітників у цілому. Водночас нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування дають можливість відтворити рівень залученості місцевої влади у вирішення питань пов'язаних із життям робітників, простежити її взаємодію із власниками промислових підприємств.

3) Автор вказує на використання матеріалів Російського державного історичного архіву (РДІА) (с. 36). Проте в списку джерел та літератури не вказано інтернет-посилання на використане джерело (с. 243).

4) До списку літератури були включені як окрема група джерел – довідникові видання (с. 257–258). Водночас в розділі 1 автор не відносить та не аналізує ці видання як складову джерельної бази дослідження.

5) Під час аналізу динаміки кількості робітників, показників оплати праці та загальної якості життя варто було деталізувати вплив економічної кризи 1900 – 1903 рр. та післякризовій депресії на ці показники (с. 70).

6) Дослідження доповнило б розкриття особливостей повсякдення іноземних працівників міста, рівня їх взаємодій та культурного взаємообміну з місцевими робітниками.

7) У дослідженні (розділ 5) описано діяльність театрального гуртка, хору, оркестру, товариства велосипедистів-любителів футбольного клубу при заводі Ельворті, діяльність Професійного товариства робітників машинобудівних підприємств. При цьому не вказано на скільки активно робітники долучалися до діяльності цих об'єднань, що значно б розширило уявлення про громадське життя робітників, залучення їх до культурних практик.

8) У висновках варто було в більшій мірі конкретизувати особливості повсякдення робітників м. Єлисаветграда, Півдня України та визначити спільні риси повсякденності робітників властиві досліджуваного періоду.

9) Текст дисертації містить окремі граматичні, стилістичні та технічні помилки: «проаналізувавши» (с. 18), «Ананьєвському» (с. 74), «Єлисаветградини» (с. 76), «сукупність» (с. 86), «доровизну» (с. 188), виділений кольором текст (с. 155, 241). Має місце повтор назв джерел в списку джерел та літератури (позиції 125 і 129).

Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам

Вказані зауваження і пропозиції не знижують наукової значущості дисертації Ярослава Сергійовича Чабана «Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876-1914 рр.)». Вона є самостійним завершеним науковим дослідженням, виконаним на високому науково-теоретичному рівні. Для дисертації характерні доступний стиль викладу матеріалу, логічність і чіткість при формулюванні положень і висновків. Актуальність теми, сформульовані мета і завдання дисертації, рівень висвітлення заявлених наукових проблем, ступінь обґрунтованості винесених на захист наукових положень, повнота їх апробації відповідають «Вимогам до оформлення дисертації», що затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40, «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. 9 № 44, та «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261.

Ярослав Сергійович Чабан продемонстрував високий рівень професійної підготовки, вміння проводити ґрунтовний науковий аналіз історичних джерел та наукової літератури. Здобувач у повному обсязі впоралася з основними завданнями дослідження, зумовленими його метою і заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Опонент-

Кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та археології

Донецького національного університету

імені Василя Стуса

Ірина ПЯТНИЦЬКОВА

